

КАРТОГРАФІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ШКІЛЬНОГО КУРСУ «ГЕОГРАФІЯ КУЛЬТУРИ СВІТУ»

У статті розглянуті питання розробки комплекту карт для забезпечення викладання шкільного курсу (профільний рівень) «Географія культури миру». Карти укладені відповідно до запропонованого у навчальній програмі поділу на геокультурні регіони. В основу змісту карт покладено принцип пріоритету архітектурних пам'ятників.

В статье рассмотрены вопросы разработки комплекта карт для обеспечения преподавания школьного курса (профильный уровень) «География культуры мира». Карты составлены согласно предложенному в учебной программе делению на геокультурные регионы. В основу содержания карт положено принцип приоритета архитектурных памятников.

Вступ. У найширшому розумінні, культура – це те, що твориться людиною, на відміну від того, що твориться природою. Приведення такого широкого поняття до картографічної форми викликає чималі труднощі через багатоманітність проявів духовної та матеріальної культури, розмитість їхніх меж і чітких критеріїв відбору об'єктів. Одне з визначень культури, запропоноване «Філософським енциклопедичним словником» [5] дещо звужує це поняття, наближуючи його до територіального виміру: «Локалізоване у просторі та часі суспільно-історичне утворення, що специфікується або за історичними типами, або за етнічними, континентальними чи регіональними характеристиками суспільства». З вищесказаного випливає, що для дослідження культури в картографічний спосіб доречно використовувати карти народів (носіїв культурної самобутності); карти релігій (визначальний культуроутворюючий фактор); карти археологічних культур (інтерпольовані ареали знахідок артефактів); етнографічні карти (або карти історико-етнографічного районування), до них тяжіють карти типів сільських поселень, традиційних ремесел тощо; карти господарсько-культурних типів або «культур і цивілізацій» [1, 6], карти урбанізації (великі міста, зазвичай є й осередками культури); різноманітні соціально-економічні карти (поміж ними й карти використання земель тощо) і, нарешті, карти пам'яток історії та культури.

Вихідні передумови. За радянських часів до культури ставились як до галузі економіки, для дослідження якої широко застосовувалися кількісні та техніко-економічні показники. Попри фактичну відсутність досліджень культурно-географічного характеру географія культури входила до класифікаційних схем географічної науки, запропонованих у різний час провідними діячами радянської географії. У радянській науці термін «культурна географія» вперше був використаний представником московської економіко-географічної школи М.Баранським у 1956 р. Карти ілюстрували статистичні дані про кількість закладів культури по областях і

районах, кількість місць у кінотеатрах, обсяг бібліотечних фондів, наявність клубів у селах. Такий прямолінійний підхід був далеким від об'єктивності і скоріше підкреслював бажану картину рівномірності культурно-просвітницької роботи на місцях і залежність її стану від кількості населення та адміністративно-територіального устрою. Інший вид карт відображав територіальну прив'язку визначних пам'яток архітектури і пам'ятників на честь видатних діячів або подій. Відбір цих об'єктів здійснювався з одвертою орієнтацією на утилітарні цілі: до офіційних списків, за якими працювали картографи [4], з ідеологічних міркувань не включали багато цінних пам'яток минулого, натомість до культурної спадщини зараховувались об'єкти радянської монументальної пропаганди.

Попри це, саме пам'ятки архітектури найбільш синтетично виявляють культурні стереотипи, естетичні вподобання і світогляд народів і епох. Відбір пам'яток заздалегідь передбачає відмову од проявів типової для всього сучасного світу масової культури, які нівелюють будь-яку регіональну самобутність. Хоча окремі промислові споруди мають не тільки інженерну цінність і потрапили до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Формулювання цілей статті. Метою навчального курсу «Географія культури світу», є ознайомлення старшокласників з особливостями культури різних географічних регіонів земної кулі, країн світу, з кращими здобутками світової культури; формування в учнів уявлень про територіальну цілісність культури, пов'язаної з певним географічним середовищем; виховання особистості на засадах толерантності, поваги до інших культур і народів; розвиток почуття прекрасного, розуміння перлин світового мистецтва. Особлива увага приділяється визначенню місця і ролі української культури в контексті світових культур [3]. Цей шкільний курс на сьогодні забезпечений навчальним посібником «Кредитно-модульний курс географії культури» [2] та робочим зошитом. Ці навчальні матеріали містять ряд практичних робіт, які передбачають роботу з картами, але самих карт у цих виданнях не передбачено. Тому на сьогодні актуальною є розробка комплекту карт до цього навчального курсу.

Виклад основного матеріалу. Принцип пріоритету архітектурних пам'яток покладено в основу змісту карт, розроблених для курсу географії культури. Запропонований навчальною програмою поділ світу на геокультурні регіони обумовлює дрібний масштаб карт, а відтак – відбір об'єктів значною мірою звужується до пам'яток, включених до Списку ЮНЕСКО, музеїв світового значення і найбільших центрів культури. Утім на кожній карті здійснено спробу зберегти культурні особливості регіонів.

Карта Європейського геокультурного регіону (Рис.1). Масштаб близький до 1:20 000 000. Значки пам'яток культурної спадщини за графікою поділяються на чотири епохи (доісторичну – стилізоване

зображення Стоунгенджа, античну – контур грецького храму, середньовічну і нового часу – католицький собор; новітню – стилізований палац), за кольором – на ті, що занесені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО і такі, що не потрапили до Списку, але вирізняються за естетикою, монументальністю, популярністю або іншим значенням. Оскільки масштаб карти не дозволив показати всі пам'ятки, на території країн цифрами позначено кількість об'єктів ЮНЕСКО. Окремим знаком показано видатну пам'ятку науки – геодезичну дугу Струве, яка пролягає територією України. Складність розробки класифікації значків полягає в тім, що в багатьох містах до Списку ЮНЕСКО занесено історичний центр як єдиний ансамбль зі спорудами різних епох. Іноді ж в одному місті сконцентровано кілька представників Списку (Берлін, Лондон, Сантьяго-де-Компостела, Барселона). Урахування цих нюансів і ускладнення системи умовних позначень вивело б карту з категорії оглядових.

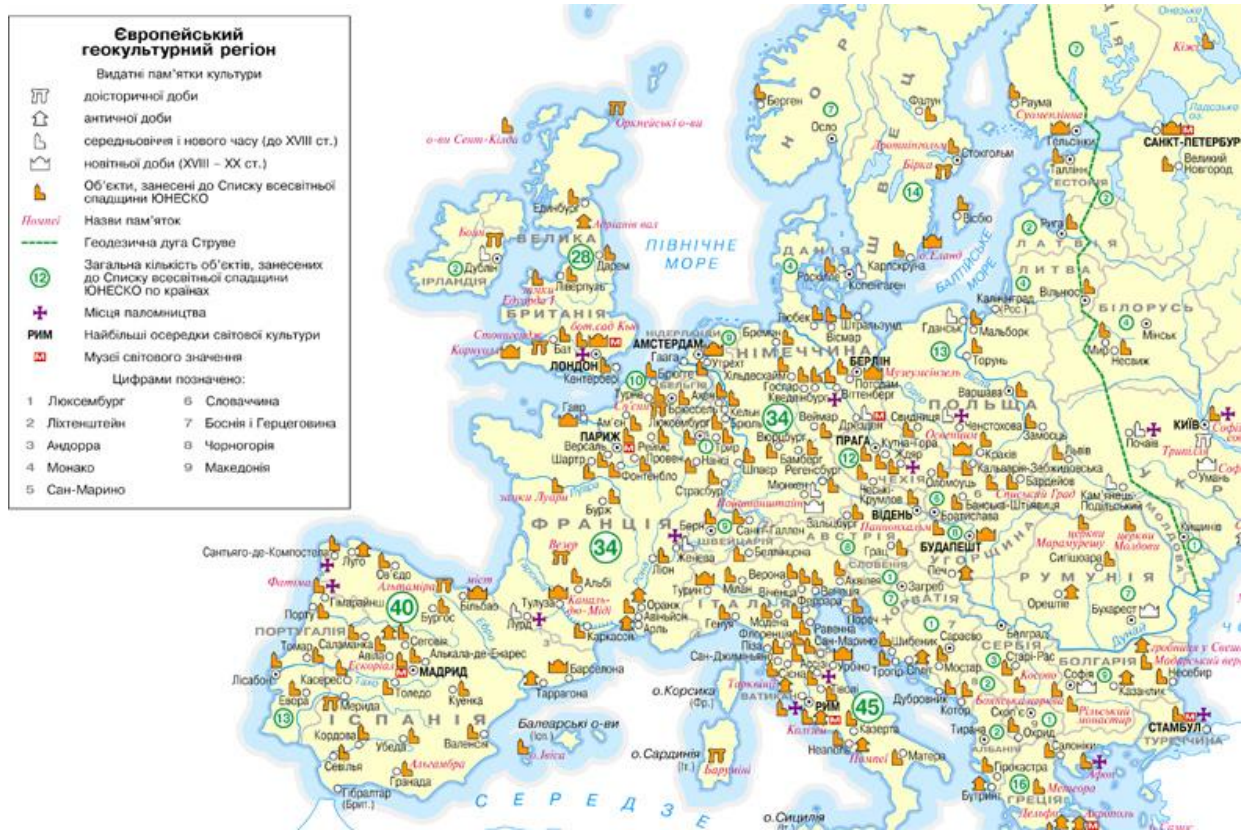

Рис.1. Фрагмент карти Європейського геокультурного регіону

Карта Азійського геокультурного регіону (Рис.2). Масштаб близький до 1:40 000 000. Регіон є колыскою трьох культурних світів: передньоазійського – ісламського, південноазійського – індуїстського і далекосхідного – буддійсько-конфуціанського. Приведення територіального розмаїття культур Азії до карти дрібного масштабу вимагає широкого узагальнення. Подібно до попередньої карти, значки зібрані в чотири групи, що відповідають чотирьом епохам: доісторичній (спрощений контур давніх гробниць Кореї); стародавній (значок має

викликати асоціацію з давньоіндійською храмовою ступою); середньовічний (в азійському варіанті вона охоплює і колоніальні часи – до початку XIX ст.; значок є узагальненим образом східного храму) і новий (контур сучасних будівель Сінгапура або Сянгану).

Рис.2. Фрагмент карти Азійського геокультурного регіону

Так само, як і на інших картах запропонованої серії, кольором виділяються об'єкти зі Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, цифрами позначається загальна кількість таких пам'яток. Окремим лінійним знаком подано Великий Китайський мур – найграндіознішу зі світових пам'яток культури. Значок, що означає місця релігійного паломництва, має вигляд людини, яка здійняла руки до неба – він є нейтральним і універсальним для всіх релігій Азії. Попри дрібний масштаб, карта містить практично всі об'єкти, запропоновані навчальною програмою.

Карта Африканського геокультурного регіону (Рис.3). Масштаб близький до 1:40 000 000. Карта відрізняється од попередніх карт серії тим, що на ній підписано корінні народи континенту, які, значною мірою, зберегли свою самобутність під культурним тиском з боку християнського та ісламського світів (межу ісламського впливу позначено на карті).

Рис.3. Карта Африканського геокультурного регіону

Класифікація умовних позначень на цій карті має особливості: пам'ятки доісторичних і стародавніх часів об'єднано в один значок через нерівномірність появи цивілізацій у різних частинах континенту (IV тис. до н.е. у Єгипті та у XVIII – XIX ст. в деяких районах Центральної Африки). Значок нагадує єгипетську піраміду. Середньовічні пам'ятки представлені значком у вигляді глинобитної західносуданської мечеті; пам'ятки колоніальних часів – католицьким собором, що їх багато залишилося на узбережжі, де колись панували французи і португальці.

Значок сучасних пам'яток повторює обриси монумента незалежності у Ломе. На карті окреслено райони найбільш цікавих археологічних культур: Нок і Сао. Карта демонструє низьку концентрацію пам'яток у районах, віддалених од впливів арабів і європейців – для традиційних культур більшості народів Африки не властиві монументальні споруди (за виключенням Зімбабве, Ефіопії та середньовічних цивілізацій долини Нігеру).

Карта Північноамериканського геокультурного регіону (Рис.4). Масштаб близький до 1 : 35 000 000. Карта охоплює територію США і Канади. Для країн Америки є характерною різка межа між традиційною культурою корінного населення і сучасною культурою нащадків європейських переселенців. Місця розселення давніх племен позначено підписами, сучасних індіанців – кольоровими ареалами. З карти видно, що вони витиснуті на північну периферію континенту. Значки видатних пам'яток культури поділяються на: доколумбової доби (тотем північно-західних індіанців), колоніальної доби (XVI – XVIII ст., християнський собор), сучасні (XIX – XX ст., пам'ятник Свободи). Регіон бідний на стародавні пам'ятки позаяк північноамериканські індіанці до відкриття Америки перебували на доволі низькому рівні розвитку. Натомість США і Канада входять до числа найрозвинутіших країн світу. Зміст карти включає найбільші культурні центри і музеї світового рівня. Літерами «У» позначено райони розселення українців, які внесли свою барву до культурної палітри Північної Америки.

Рис. 4. Фрагмент карти Північноамериканського геокультурного регіону
Карта Латиноамериканського геокультурного регіону. Масштаб близький до 1:45 000 000. Карта територіально охоплює

Південноамериканський континент, Центральну Америку з Мексикою і Вест-Індію (Рис.5). Давні індіанці цього регіону залишили по собі унікальну культурну спадщину – рештки цивілізацій майя, ацтеків, інків та їхніх попередників, які не на багато молодші за Єгипет і Месопотамію. Значок-символ ступінчатої піраміди майя на карті синтезує всі пам'ятки доколумбової Америки. Культурне обличчя колоніальної Америки формувався під впливом католицької церкви – значки, що показують пам'ятки тієї доби, мають вигляд класичного собору. Пам'ятки новітньої доби – собору модерної архітектури в сучасному місті Бразиліа.

Рис.5. Карта Латиноамериканського геокультурного регіону

Подібно до карти Північної Америки, карта демонструє звуження ареалу індіанців: племена доколумбових часів підписано в районах їхнього проживання, райони сучасного проживання індіанців – це кольорові ареали. Хоча індіанські території помітно зменшилися, вплив південноамериканських індіанців на культурне життя континенту помітніший ніж у США і Канаді, та й самих індіанців тут набагато більше. Окремими значками на карті показано місця проживання українців.

Карта Австралійського і Океанійського геокультурних регіонів (Рис.6). Масштаб близький до 1:40 000 000. Карта об'єднує чотири різні за культурними рисами регіони: власне Австралійський материк і частини Океанії – Полінезію, Мікронезію і Меланезію. Видатні пам'ятки, як і на картах Нового Світу, поділяються на пам'ятки корінного населення (у значку упізнається символ полінезійської давнини – скульптура острова Пасхи), колоніальної доби (стандартний значок собору, як втілення вікторіанської епохи в штатах Новий Південній Вельс і Вікторія) і новітньої доби (зображення оперного театру в Сідней).

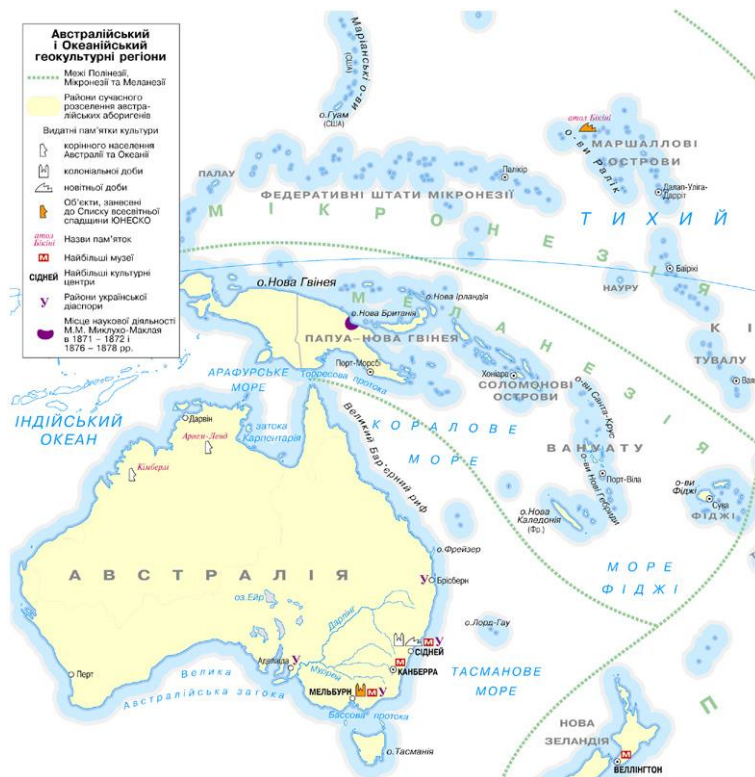

Рис.6. Фрагмент карти Австралійського і Океанійського геокультурних регіонів

Крім скульптур острова Пасхи (оскільки сам острів належить Чилі і розташований далеко від головних центрів Океанії, його показано на карті Латинської Америки), культура корінного населення регіону не має традицій монументальності. Вона виявляється у фольклорі, народних ремеслах, інших формах, що їх складно картографувати. До Списку

всесвітньої спадщини ЮНЕСКО занесли Національний морський пляж Папаганаумокваеа – священну місцину корінних гавайців, місце колиски життя і останнього пристановища душ після смерті. Так само, об'єктом Списку є атол Бікіні – колишнє місце випробовування ядерної зброї. Присутність українського культурного впливу в регіоні показано місцями розселення української діаспори в Австралії та районом наукової діяльності М. Миклухо-Маклая на Новій Гвінеї.

Карта релігій світу. Масштаб близький до 1:100 000 000. Карта призначена для вивчення розділу «Географія релігій», як складової частини курсу «Географія культури». Вона є однією з багатьох варіацій карт такої тематики. На ній є ареали світових релігій і нових культів (наприклад, мормонів), центри релігійного життя, райони поширення традиційних місцевих релігій. Огляд теми доволі широкий, показані різні течії християнства, ісламу, буддизму, індуїзму, що дозволить учневі більш рельєфно зрозуміти витоки культурної самобутності тієї чи тієї країни. Картою релігій світу доцільно доповнювати роботу з картами геокультурних регіонів.

Карта художніх промислів України (Рис.7). Масштаб близький до 1:5 000 000.

Рис. 7. Фрагмент карти художніх промислів України

На карті локалізовано осередки традиційних українських художніх промислів. Відбір об'єктів здійснювався за багатьма джерелами й не позбавлений суб'єктивності. Можна стверджувати, що ця тема в повному обсязі ще ніколи не картографувалася. І це навряд чи можливо, адже в кожному українському селі збереглися навички народних ремесел і помислів. Показати на карті ареали традиційних видів господарської діяльності, як цього вимагає програма, не реально. Як показати ареал ткацтва або гаптування? У кращому випадку можна показати локальні осередки ремесел або прив'язати поширення різьблення по дереву до лісової зони, а лозоплетіння – до річкових заплав.

Своєрідними «точками відліку» для відбору об'єктів мають бути беззаперечні та загальновідомі осередки, як-от скансени (музеї народної архітектури і побуту просто неба); визначні центри народних ремесел: Опішня, Петриківка, Боромля, Космач, Косів; музеї декоративного мистецтва; визначні постійно діючі ярмарки та виставки. Інформативність такої карти посилюється в поєднанні її змісту з історико-етнографічними регіонами. Етнографічне своєріддя найбільш виразно проявляється на корінних українських землях – Заході та Поліссі. Тут сформувалися територіально-етнографічні групи українців: гуцули, лемки, бойки, поліщуки, литвини, пинчуки, покутяни, долиняни, ополяни, підгоряни, дністров'яни, подоляни тощо. Мало не кожен район на Західній Україні різниться за стилістикою вишиванок, писанок, типами хат, у карпатських долинах збереглися реліктові говірки і звичаї. Південь і Схід колонізувались українцями пізніше – у XVIII – XIX ст. Територіальні особливості тут знівельовані степовим ландшафтом, поширенням товарного сільського господарства і фабричних виробів, що швидко витиснули традиційні ремесла, не давши їм розвинути у нових природних і економічних умовах. Цю половину України етнографи узагальнено називають Півднем. Етнографічну одноманітність степового краю дещо порушують прояви традиційної культури болгар, гагаузів, молдован, греків, кримських татар, які здавна сусідили тут з українцями.

Карта пам'яток історії та культури України (Рис.8). Масштаб близький до 1:5 000 000. Карту укладено за принципом карт геокультурних регіонів, але масштаб дозволив підійти до відбору пам'яток більш диференційовано. Умовні значки поділено на десять категорій, за історичними, етнічними або релігійними ознаками. Пам'ятки доісторичної доби показано значком у вигляді скринькового гробу, характерного для археології Криму (кемі-обинська і кизил-кобинська культури). Пам'ятки давньої історії України поділено на скіфські (значок у вигляді кургану) і античні (значок у вигляді грецького храму). Пам'ятки часів Київської Русі представлено значком у вигляді давньоруської церкви. У окрему категорію виділено замки XIV – XVIII ст. У цей період на українських землях фортечне будівництво пов'язане, передусім, з польськими (Західна Україна), угорськими (Закарпаття), волоськими (Буковина), генуезькими

(Крим) феодалами. Ці об'єкти показано характерним значком-замком. Помітним сектором архітектурної спадщини України є католицькі (виконані або перебудовані в стилістиці європейського Ренесансу) і вірменські сакральні споруди, більша частина яких так само сконцентрована на Заході, на територіях, що колись належали Польському королівству. Цю групу пам'яток символізує значок-костел.

Рис. 8. Фрагмент карти пам'яток історії та культури України

Суто українська, автохтонна архітектурна традиція (якщо не враховувати давньоруську) вимальовується в барокових спорудах козацьких часів. Значок, що символізує цю категорію пам'яток, має вигляд барокової церковної бані. Окремий значок розроблено й для пам'яток українського народного зодчества (контур дерев'яної хати).

Останні архітектурні шедеври в Україні було збудовано в період кінця XVIII – початку XX ст., що його ще називають добою «двох імперій» або «українським XIX ст.». За цей тривалий період миру на австрійській і підросійській частинах тогочасної України було створено палаци, собори, театри, громадські будівлі, маєтки і парково-палацові комплекси. Ця категорія пам'яток представлена значком-палацем. Огляд культурно-історичної спадщини України був би не повним без пам'яток ісламської культури, що символізуються значком-мечеттю і трапляються на півдні країни, у колишніх турецьких і татарських володіннях.

З усієї архітектурної спадщини України лише три об'єкти занесені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Це Києво-Печерська лавра і

Софійський собор у Києві та історичний центр Львова – вони позначені емблемою Всесвітньої спадщини. Третій об'єкт – геодезична дуга Струве – через свою протяжність поданий лінійним знаком. Поза тим до змісту карти входять історико-культурні заповідники, міста-культурні центри і найбільші музеї.

Карта демонструє нерівність поширення визначних пам'яток, що пояснюється історичними причинами – південь і схід країни впродовж століть були «диким полем» й почали освоюватися відносно недавно (виключенням є Крим). На заході культурно-історичні традиції є набагато глибшими.

Висновки. Запропоновані карти до шкільного навчального курсу «Географія культури світу» є лише першими кроками щодо його картографічного забезпечення, адже цей предмет не вичерпується тільки географією архітектурних пам'яток. Тим більше, що після школи цей курс має своє логічне продовження у вищих навчальних закладах. В університетах викладаються такі спецкурси, як «Географія культури і релігії» (Львівський університет) та «Географія культури» (Київський університет). Наукові дослідження з цього напрямку проводяться на географічних факультетах Львівського (О.Шаблій, І.Ровенчак – історія зародження та розвитку, сутності, структурування географії культури, геокультурне районування України), Київського (О.Любіцева – розробка теоретичних положень з географії культури), а також Одеського (О.Топчієв – теоретичні узагальнення соціокультурних процесів у ракурсі теоретичних обґрунтувань суспільної географії) університетів. О. Любіцевою та І. Ровенчаком розроблені та впроваджені програми з географії культури та географії релігій для студентів географічних факультетів вищих навчальних закладів. Навчальні посібники до цих курсів також потребують додаткового картографічного супроводу.

1. Бродель Ф. *Структура повсякденності: можливе і неможливе*. К.: Основи. 1995. С. 37–38.
2. *Кредитно-модульний курс географії культури [Текст]: навч. посіб. / авт.-упоряд. С. Л. Капіруліна. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – 315 с.*
3. Мелько Л. Ф. *Географія культури і шкільна географія // Географія та основи економіки в шк. – 2001. – № 2. – С. 12–14*
4. *Памятники истории и культуры Украинской ССР / под ред. П.Т.Тронько. К.: Наукова думка. 1987. – 736 с.*
5. *Філософський енциклопедичний словник / під ред. В.І. Шинкарука. Ін-т філософії ім. Г. Сковороди НАН України. К.: Абрис. 2002. С.313.*
6. Чебоксаровы Н.Н. и И.А. *Народы. Расы. Культуры*. М.: Наука. 1985. С.182–183.